

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.6.15>

AKTYWNOŚĆ METAPOZNAWCZA JAKO PRZEJAW POTENCJAŁU METAPOZNAWCZEGO

Yuliia Vatan

aspirantka „Południowoukraińskiego Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia K.D.

Uszyńskiego” (Odessa, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-8157-7754

Vatan.YP@pdpu.edu.ua

Adnotacja. Artykuł uzasadnia pojęcie potencjału metakognitycznego jako zestawu zdolności rozwijających się w ontogenezie oraz umiejętności nabytych podczas nauki, które są aktualizowane pod pewnymi warunkami i zapewniają osobie możliwość dostosowania się do własnych procesów poznawczych. Ustalono, że główną formą jego manifestacji jest aktywność metapoznawcza, przez którą rozumie się celową dobrowolną aktywność umysłową osoby, której istotą jest kontrolowanie percepcji, zachowania, przetwarzania i reprodukcji informacji. Jej elementy strukturalne obejmują: motywacyjno-emocjonalne, refleksyjno-oceniające, wolicjonalne, operacyjne i informacyjne. W celu określenia cech aktywności metapoznawczej u osób o różnym poziomie potencjału metapoznawczego przeprowadzono badanie z wykorzystaniem „Kompleksowego kwestionariusza potencjału metapoznawczego” i „Metodologii diagnostycznej aktywności metapoznawczej”. Badanie empiryczne wykazało, że znaczna część badanych o wysokim poziomie potencjału metapoznawczego ma średni poziom aktywności metapoznawczej, to znaczy ich potencjału metakognitywnego nie można uznać za w pełni wykonalny. Na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że konieczne jest zidentyfikowanie czynników przyczyniających się do aktualizacji potencjału metapoznawczego.

Słowa kluczowe: aktywność metapoznawcza, potencjał metapoznawczy, poznawcze procesy umysłowe, metapoznanie, Regulacja psychiczna, procesy metapoznawcze.

METACOGNITIVE ACTIVITY AS A MANIFESTATION OF METACOGNITIVE POTENTIAL

Yuliia Vatan

Postgraduate Student at South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odesa, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8157-7754

Vatan.YP@pdpu.edu.ua

Abstract. The article substantiate the concept of a metacognitive potential as a set of abilities that develop during ontogenesis and skills acquired during training, which are actualized under certain conditions and provide a person with the ability to regulate their own cognitive processes. It was determined that the main form of its manifestation is metacognitive activity, which is understood as the purposeful voluntary mental activity of a person, the essence of which is the management of perception, storage, processing and reproduction of information. Its structural components include the following: motivational-emotional, reflexive-evaluative, volitional, operational and informational. In order to determine the features of metacognitive activity in persons with different levels of metacognitive potential, a study was conducted using the “Comprehensive Questionnaire of Metacognitive Potential” and “Method for Diagnosing Metacognitive Activity”. As a result of empirical research, it was established that a significant proportion of subjects with a high level of metacognitive potential have an average level of metacognitive activity, that is, their potential cannot be considered fully realized. Based on the obtained data, it is possible to conclude about the need to identify factors that contribute to the actualization of metacognitive potential.

Key words: metacognitive activity, metacognitive potential, cognitive processes, metacognition, mental regulation, metacognitive processes.

МЕТАКОГНІТИВНА АКТИВНІСТЬ ЯК ПРОЯВ МЕТАКОГНІТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Юлія Ватан

аспірантка Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського»

(Одеса, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8157-7754

Vatan.YP@pdpu.edu.ua

Анотація. У статті обґрунтовано поняття метакognітивного потенціалу як сукупності здібностей, що розвиваються в онтогенезі, та навичок, що набуваються під час навчання, які актуалізуються за певних умов та забезпечують людині здатність здійснювати регулювання власними пізнавальними процесами. Визначено, що основною формою його прояву є метакognітивна активність, під якою розуміють цілеспрямовану довільну психічну діяль-

ність людини, сутність якої полягає в управлінні сприйняттям, збереженням, обробкою та відтворенням інформації. До її структурних компонентів належать наступні: мотиваційно-емоційний, рефлексивно-оцінний, вольовий, операційний та інформаційний. З метою визначення особливостей метакогнітивної активності в осіб з різним рівнем метакогнітивного потенціалу проведено дослідження із використанням «Комплексного опитувальника метакогнітивного потенціалу» та «Методики діагностики метакогнітивної активності». В результаті емпіричного дослідження встановлено, що значна частка досліджуваних із високим рівнем метакогнітивного потенціалу мають середній рівень метакогнітивної активності, тобто їх метакогнітивний потенціал не можна вважати цілком реалізованим. На підставі отриманих даних можна зробити висновок про необхідність виявлення чинників, які сприяють актуалізації метакогнітивного потенціалу.

Ключові слова: метакогнітивна активність, метакогнітивний потенціал, пізнавальні психічні процеси, метапізнання, психічна регуляція, метакогнітивні процеси.

Вступ. Актуальність дослідження метакогнітивних явищ визначається їх належністю до кола проблем, які можна вважати фундаментальними для психології. Пояснення регуляційної сутності пізнавальних процесів є одним із аспектів вивчення психічної регуляції загалом як однієї із основних функцій психіки. Варто відзначити, проте, що результати досліджень метакогнітивних процесів не лише розширюють теоретичні уявлення про психічну регуляцію поведінки та діяльності, а й знаходять своє застосування у різних сферах психологічної практики. Особливий інтерес викликає розгляд метакогнітивних явищ як факторів, що впливають на успішну реалізацію особистості у навчальній та професійній діяльності. В умовах перенасиченості сучасного інформаційного простору метакогнітивні навички виступають необхідними інструментами організації пізнавальної активності суб'єкта і значною мірою забезпечують можливість до самостійного навчання. Все це спричинює потребу у наукових пошукуваннях стосовно таких питань як визначення механізмів метакогнітивних процесів, їх класифікації, місця серед інших психічних явищ, а також розкриття їх взаємозв'язку з іншими динамічними характеристиками поведінки та діяльності, що стає актуальним напрямом досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених.

Основна частина. Започаткування напряму метакогнітивізму пов'язують з ім'ям Дж. Флейвела, який у 1976 р. застосував термін «метапізнання» для позначення сукупності знань людини про власні когнітивні процеси (Flavell, 1976). В подальшому самим дослідником, а також його послідовниками зміст поняття був значно розширений і почав містити в собі не лише обізнаність людини про особливості перебігу когнітивних процесів, а також і управління ними на основі цих знань (Flavell, 1979). Це пояснює наявність і зараз, характерні для зарубіжних вчених, погляди на метапізнання як подвійний конструкт (знання та регуляція). Так, Д. Крос та С. Паріс визначають метапізнання як знання та контроль людиною власного мислення і навчальної діяльності (Cross & Paris, 1988). Г. Шроу розуміє під цим терміном сукупність уявлень суб'єкта про когнітивні процеси та їх регуляцію, що здійснюється через процеси планування, моніторингу та контролю (Schraw, 1998). Дж. Меткалф вбачає у ньому саморефлексивне знання, на основі якого відбувається контроль над своїми когнітивними процесами (Metcalf, 2009).

Таким чином, метакогнітивні явища у сучасній психології розглядаються також, і, можливо, навіть більшою мірою як частина регулятивної підсистеми психіки загалом, що знаходить свій прояв як у процесуальному аспекті (моніторинг когнітивних процесів, контроль, оцінювання), так і в якості певних властивостей, що характеризують особливості пізнавальної діяльності суб'єкта (метакогнітивні здібності, навички, потенціал).

Сьогодні можна говорити про наявність декількох тенденцій у дослідженні метапізнання, що сформувався в різних галузях психології: 1) визначення точності моніторингу когнітивної діяльності та ефективності її контролю, встановлення достовірності метакогнітивних суджень та виявлення факторів, що впливають на неї в межах когнітивної психології (Koriat, 2007); 2) опис специфіки становлення метакогнітивних процесів та динаміки їх розвитку в онтогенезі в межах вікової психології, або психології розвитку (Baker & Cerro, 2000; Brown, 1997); 3) розгляд метапізнання як одного із компонентів саморегульованого навчання, а також дослідження можливостей формування метакогнітивних навичок для підвищення ефективності навчальної діяльності в межах педагогічної психології (Panadero, 2017); 4) визначення впливу метакогнітивних процесів на перебіг психічних розладів та вивчення розуміння суб'єктами психіатричних симптомів у межах клінічної психології (Matthews, 2015). Той факт, що метакогнітивні явища входять до кола питань, вивченням яких займаються одразу декілька галузей психології, призводить до широкого різноманіття термінів, кожний з яких описує різні, іноді досить локальні, аспекти метапізнання. Незважаючи на це, існують, на нашу думку, такі феномени, що можуть викликати зацікавленість представників різних напрямів та галузей. До одного з числа таких феноменів ми можемо віднести метакогнітивний потенціал.

Поняття метакогнітивного потенціалу використовується для позначення усієї сукупності здібностей, що розвиваються в онтогенезі, та навичок, що набуваються під час навчання, які актуалізуються за певних умов та забезпечують людині здатність здійснювати регулювання власними пізнавальними процесами (Карпов, 2018; Карпов, 2013).

З огляду на вищевикладене, постає питання про те, якою мірою метакогнітивний потенціал актуалізується в кожній людині і чи є наявність цього потенціалу само собою гарантією того, що дійсно стратегії регуляції власних когнітивних процесів будуть застосовані в різних видах діяльності. Мета статті полягає у визначенні особливостей метакогнітивної активності в осіб з різним рівнем метакогнітивного потенціалу як показника його актуалізованості.

Матеріал і методи дослідження. Поняття метакогнітивного потенціалу не можна назвати досить поширеним та загальнозживаним, проте, на нашу думку, воно має високі пояснювальні можливості, оскільки саме за його допомогою можна охопити всю сукупність наявних у людини здібностей та навичок, що забезпечують здійснення метакогнітивних процесів. Необхідність використання цього терміну можна пояснити двома причинами: 1) усі метакогнітивні процеси мають індивідуальну міру прояву, що вказує на їх зв'язок із певними здібностями; 2) усі основні ланки метакогнітивних процесів, такі як постановка мети, планування, моніторинг, контроль, спостереження, здійснюються за допомогою когнітивних процесів і, тому, фактично є «доступними» для кожної людини, але, незважаючи на це, далеко не завжди вони проявляються в пізнавальній активності суб'єкта. Це дозволяє зробити нам припущення, що кожна людина володіє певним рівнем метакогнітивного потенціалу, який може бути актуалізованим за наявності сприятливих умов.

Найбільш загальною формою актуалізації метакогнітивного потенціалу, на нашу думку, є метакогнітивна активність. Під нею О. О. Зайцева розуміє «інтрапсихічний механізм регуляції когнітивних та метакогнітивних процесів через позитивні імпліцитні переконання особистості щодо власної когнітивної сфери та інтенсифікацію основних параметрів (цілеспрямованості, доцільності, швидкості, продуктивності, гнучкості, усвідомленості) когнітивної діяльності» (Зайцева, 2020: 2). А. Є. Фомін визначає її як сукупність процесів, спрямованих на регуляцію людиною власного пізнання, центральне місце серед яких займає моніторинг, що ініціює усі інші процеси і виступає необхідною умовою їх здійснення (Савін & Фомін, 2014). М. М. Кашапов цим терміном позначає свідоме управління суб'єктом своєю інтелектуальною поведінкою, відстеження своєї пізнавальної діяльності, її планування та контроль (Кашапов, 2014).

В даній статті ми будемо визначати метакогнітивну активність як цілеспрямовану довільну психічну діяльність людини, сутність якої полягає в управлінні процесами сприйняття, збереження, обробки та відтворення інформації. В запропонованій нами моделі до її компонентів належать наступні: мотиваційно-емоційний, рефлексивно-оцінний, інформаційний, операційний та вольовий. Метакогнітивний компонент представлений сукупністю чинників, що спонукають людину до застосування метакогнітивних процесів. Рефлексивно-оцінний проявляється у спостереженні за власними пізнавальними процесами та формуванні суджень про успішність та особливості їх перебігу. Інформаційний компонент являє собою систему знань людини про себе як суб'єкта пізнавальної діяльності, уявлень про власні можливості та знання певних стратегій управління когнітивними процесами. Операційний компонент слугує забезпеченню регулятивних процесів і проявляється у таких допоміжних діях як розподіл часу та ресурсів, виправлення помилок, що можуть бути допущені під час пізнавальної діяльності. Вольовий компонент полягає у постановці мети, плануванні та контролі над власними когнітивними процесами, а також подоланні перешкод.

Для визначення особливостей прояву метакогнітивної активності в осіб з різним рівнем метакогнітивного потенціалу нами було проведено дослідження, в якому взяли участь 117 здобувачів вищої освіти. Були використані дві методики: 1) «Комплексний опитувальник метакогнітивного потенціалу особистості» О. А. Карпова; 2) авторський опитувальник «Методика дослідження метакогнітивної активності».

Результати та їх обговорення. В результаті дослідження було виявлено, що високий рівень метакогнітивного потенціалу мають 32 особи (27,4%), середній – 55 осіб (47%), низький – 30 осіб (25,6%). Здобувачів освіти з високим рівнем метакогнітивного потенціалу можна охарактеризувати як таких, що мають високі здатності до моніторингу власних пізнавальних процесів, володіють знаннями про когнітивні стратегії та умови, в яких їх можна застосовувати, здатні до контролю когнітивних процесів та можуть об'єктивно оцінити успішність перебігу пізнавальної діяльності. Середній рівень метакогнітивного потенціалу характеризує наявність певних знань у суб'єкта про особливості власних когнітивних процесів та здатність до виконання окремих метакогнітивних операцій, проте регуляція є недостатньо спланованою та цілеспрямованою. Низький рівень метакогнітивного потенціалу пов'язаний із недостатністю метакогнітивних знань, низьким рівнем моніторингу власної пізнавальної діяльності та труднощами у виборі та застосуванні стратегій регуляції.

Наведемо визначені показники метакогнітивної активності в осіб з різним рівнем метакогнітивного потенціалу (Табл. 1).

Табл. 1.

Показники рівня метакогнітивної активності в осіб з рівним рівнем метакогнітивного потенціалу

Рівні метакогнітивного потенціалу	Рівні метакогнітивної активності					
	Високий		Середній		Низький	
	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%
Високий	17	53,1	15	46,9	-	-
Середній	11	20	35	63,6	9	16,4
Низький	1	3,3	14	46,7	15	50

Як ми бачимо, серед досліджуваних, які володіють високим рівнем метакогнітивного потенціалу, лише в половині він є у повній мірі актуалізованим. Причини цьому, на нашу думку, можна шукати у наявності певних індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів, які зумовлюють його прояви, або, навпаки, стають на заваді.

У більшості осіб із середнім рівнем метакогнітивного потенціалу метакогнітивна активність проявляється також на середньому рівні. Проте, результати свідчать, що певна частка (16,4%) мають низький рівень

метакогнітивної активності, тобто мають більш високі можливості у регуляції пізнавальних процесів, ніж виявляють насправді.

Досліджувані з низьким рівнем метакогнітивного потенціалу демонструють як низькі результати за рівнем метакогнітивної активності, так і середні. Пояснюватися це може тим, що за наявності високої активності в регуляції пізнавальної діяльності, арсенал застосовуваних стратегій є не досить широким, а знання про власні когнітивні процеси потребують вдосконалення.

Висновки. Метакогнітивний потенціал являє собою сукупність здібностей та навичок, що забезпечують здатність особи до регуляції власних когнітивних процесів. Перехід цих здібностей із потенційного стану в актуальний здійснюється у формі метакогнітивної активності, яку можна визначити як довільну цілеспрямовану психічну діяльність людини, сутність якої полягає в управлінні процесами сприйняття, збереження, обробки та відтворення інформації. В результаті проведеного дослідження було встановлено, що лише 53,1 % осіб із високим метакогнітивним потенціалом реалізують його повною мірою, тобто мають високий рівень метакогнітивної активності, що проявляється у різних видах діяльності. З огляду на це, необхідним є встановлення об'єктивних умов та психологічних чинників актуалізації метакогнітивного потенціалу, що і є перспективами подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Зайцева О. О. Мотиваційні чинники розвитку метакогнітивної активності у структурі академічної саморегуляції студентів : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 053 Психологія. Харків, 2020. 236 с.
2. Карпов А. А. Структура метакогнитивной регуляции управленческой деятельности. Ярославль : ЯрГУ, 2018. 784 с.
3. Карпов А. В. О содержании понятия метакогнитивных способностей. *Известия ДГПУ*. 2013. № 4. С. 12-19.
4. Кашапов М. М. Творческая деятельность профессионала в контексте когнитивного и метакогнитивного подходов. Ярославль: ЯрГУ, 2012. 384 с.
5. Савин Е. Ю., Фомин А. Е. Обобщенные и предметно-специфические метакогнитивные навыки в учебной деятельности студентов. *Психологические исследования*. Том 7. № 37. 2014.
6. Baker L., Cerro L. C. Assessing metacognition in children and adults. *Issues in the Measurement of Metacognition*. 2000. № 4. P. 3-145.
7. Brown A. L. Knowing when, where, and how to remember: a problem of metacognition. Illinois, 1997. 152 p.
8. Cross D. R., Paris S. Developmental and instructional analyses of children's metacognition and reading comprehension. *Journal of Educational Psychology*. 1988. № 80 (2). P. 131-142.
9. Flavell J. H. Metacognitive Aspects of Problem Solving. *The Nature of Intelligence*. Hillsdale, 1976. P. 231-235.
10. Flavell J. H. Cognitive Monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*. 1979. № 34 (10). P. 906-911.
11. Koriat A. Metacognition and consciousness. *The Cambridge handbook of consciousness*. New York: Cambridge University Press, 2007. P. 289-325.
12. Matthews G. Advancing the theory and practice of metacognitive therapy: A commentary on the special issue. *Cognitive Therapy and Research*. 2015. № 39(1). P. 81-87.
13. Metcalfe J. Metacognitive judgments and control of study. *Current Directions of Psychological Science*. 2009. № 18 (3). P. 159-163.
14. Panadero E. A review of self-regulated learning: six models and four directions for research. *Frontiers in Psychology*. 2017. № 8. P. 1-28.
15. Schraw G. Promoting General Metacognitive Awareness. *Instructional science*. 1998. № 26 (1). P. 113-125.

References:

1. Zaitseva O. O. (2020). Motyvatsiini chynnyky rozvytku metakohnityvnoi aktyvnosti u strukturi akademichnoi samorehuliatcii studentiv [Motivational factors for the development of metacognitive activity in the structure of academic self-regulation of students] : dys. ... d-ra filosofii za spetsialnistiu 053 Psykholohiia. Kharkiv, 236 p.
2. Karpov, A. A. (2018). Struktura metakognitivnoy regulyatsii upravlencheskoy deyatelnosti [The structure of metacognitive regulation of managerial activity]. Yaroslavl : YarGU. 784 p.
3. Karpov, A. V. (2013). O sodержanii ponyatiya metakognitivnykh sposobnostey [On the content of the concept of metacognitive abilities]. *Izvestiya DGPU*. № 4. P. 12-19.
4. Kashapov, M. M. (2012). Tvorcheskaya deyatelnost professionala v kontekste kognitivnogo i metakognitivnogo podkhodov [Creative activity of a professional in the context of cognitive and metacognitive approaches]. Yaroslavl: YarGU. 384 p.
5. Savin, E. Yu. & Fomin, A. E. (2014). Obobshchennyye i predmetno-spetsificheskiye metakognitivnyye navyki v uchebnoy deyatelnosti studentov [Generalized and subject-specific metacognitive skills in students' learning]. *Psikhologicheskiye issledovaniya*. T. 7. № 37.
6. Baker, L., & Cerro, L. C. (2000). Assessing metacognition in children and adults. In G. Schraw & J. C. Impara (Eds.), *Issues in the measurement of metacognition* (pp. 99-146). Lincoln, NE: Buros Institute of Mental Measurements.
7. Brown, A. L. (1978). Knowing When, Where, and How to Remember: A Problem of Metacognition. *Advances in Instructional Psychology*, 1, 77-165.
8. Cross, D. R., & Paris, S. G. (1988). Developmental and instructional analyses of children's metacognition and reading comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 80(2), 131-142.
9. Flavell, J. H. (1976). Metacognitive aspects of problem solving. In L. B. Resnick (Ed.), *The nature of intelligence* (pp. 231-235). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

10. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
11. Koriat, A. (2007). Metacognition and consciousness. In P. D. Zelazo, M. Moscovitch, & E. Thompson (Eds.), *The Cambridge handbook of consciousness* (pp. 289–325). Cambridge University Press.
12. Matthews, G. (2015). Advancing the theory and practice of metacognitive therapy: A commentary on the special issue. *Cognitive Therapy and Research*, 39(1), 81-87.
13. Metcalfe, J. (2009). Metacognitive judgments and control of study. *Current Directions of Psychological Science*, 18 (3), 159-163.
14. Panadero, E. (2017). A review of self-regulated learning: Six models and four directions for research. *Frontiers in Psychology*, 8, Article 422.
15. Schraw, G. (1998). Promoting General Metacognitive Awareness. *Instructional Science*, 26, 113-125.